
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 821.161.1:37.011.3–051.004

**ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ УМІНЬ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ**

Біденко Л. В.

У статті на основі теоретичного обґрунтування подано зміст понять "вміння", "когнітивні уміння", "лінгвокогнітивні уміння", представлена їх класифікація. Автором запропоновано шляхи формування лінгвокогнітивних умінь, описано типи та види вправ відповідно до етапів формування лінгвокогнітивних умінь під час аудиторної роботи майбутніх учителів російської мови.

Ключові слова: вміння, лінгвокогнітивні вміння, лінгвістична освіта, навчальний процес.

В статье на основе теоретического анализа психолого-педагогических источников раскрыто содержание понятия "умение", "когнитивные умения" "лингвокогнитивные умения", подана их классификация. Автором предложены пути формирования лингвокогнитивных умений будущих учителей русского языка, описаны типы и виды упражнений, используемых в аудиторной работе.

Ключевые слова: умения, лингвокогнитивные умения, информационные технологии, лингвистическое образование, учебный процесс.

On the basis of theoretical substantiation the article reveals the contents of the notions of "skills", "cognitive skills", "linguo-cognitive skills", and presents a classification of them. The author suggests ways of linguo-cognitive skills formation, describes types and kinds of classroom exercises according to the stages in linguo-cognitive skills formation in future Russian language teachers.

Key words: skills, linguocognitive skills, linguistic education, educational process.

Постановка проблеми. Сучасні інформаційні технології зумовлюють нові можливості розвитку вищої педагогічної освіти й висувають відповідні вимоги до рівня професійної підготовки та інтелектуальних здібностей майбутніх учителів. У Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)" зазначено, що головними завданнями підготовки нового покоління педагогічних кадрів є підвищення їхньої загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу до рівня, що відповідає запитам суспільства. Належна підготовка фахівців передбачає оволодіння глибокими теоретичними знаннями, формування лінгвокогнітивних умінь, здатність до саморозвитку й самовдосконалення, тобто набуття професійної компетентності. Одним із основних шляхів підвищення якості освіти вчителя російської мови є широке впровадження інноваційних технологій навчання, серед яких важливе місце посідають інформаційні технології (ІТ).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових джерел вітчизняної та зарубіжної дидактики й лінгводидактики засвідчує, що в теорії та практиці вищої школи накопичено значний досвід, який може стати основою модернізації системи професійної підготовки майбутніх учителів-русистів за допомогою ІТ: описано шляхи формування мовної особистості (Є. П. Голобородько, Ю. М. Караулов, В. В. Олексенко, О. М. Семенов та ін.); розглянуто структуру професійної педагогічної компетентності майбутнього вчителя-словесника (Л. В. Давидюк, Г. О. Михайловська, М. І. Пентиліук, В. І. Статівка та ін.); з'ясовано можливості застосування ІТ у професійній філологічній освіті (О. М. Горшкіна, В. І. Жолкевський, Л. В. Струганець та ін.); теоретично обґрунтовано та розроблено засоби навчання на основі комп'ютерної техніки (А. В. Гуржій, М. І. Жалдак, В. В. Лапинський та ін.).

Численні праці переконують, що дослідження ефективного застосування ІТ у системі вищої педагогічної освіти належить до одного із пріоритетних напрямів. Проте у вітчизняній методиці відсутні наукові праці, у яких теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено методику формування лінгвокогнітивних умінь майбутніх учителів російської мови засобами ІТ.

Мета статті – описати шляхи формування лінгвокогнітивних умінь майбутніх учителів російської мови засобами інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Опис шляхів формування лінгвокогнітивних умінь неможливий без теоретичного обґрунтування понять "уміння", "лінгвокогнітивні уміння", тому звернемося до наукових праць психологів, дидактів та лінгводидактів і визначимо, як науковці трактують зміст поняття "уміння" і що розуміють під лінгвокогнітивними вміннями.

На підставі аналізу праць психологів та педагогів з цього питання слід зазначити, що науковці не дійшли єдиного підходу до трактування поняття "вміння". Аналіз наукових джерел дозволив виокремити три *найбільш поширені точки зору*: 1) *вміння виникають на основі відпрацювання системи навичок* (С. С. Антонченко, Б. С. Братусь, К. К. Платонов та ін.); 2) *навички розглядають як систему вміння, а вміння вважають чимось більш елементарним, ніж навички* (Є. М. Кабанова-Меллер, О. М. Левінов та ін.); 3) *уміння – дія, що не досягла найвищого ступеня сформованості, здійснюється під контролем свідомості* (І. Я. Лернер, Є. П. Ільїн).

На думку Д. С. Горбатова [4, с. 17], всі підходи мають право на існування. Проблема полягає в тому, що одні дослідники пов'язують поняття "вміння" з поведінкою на рівні діяльності, інші – з виконанням дій, які входять у діяльність на правах самостійних одиниць, або – з оволодінням окремими допоміжними операціями у межах деякої дії. Учений пропонує розглядати існуючі підходи з позиції теорії діяльності й не протиставляти їх, а вважати такими, що взаємодоповнюють один одного.

Ураховуючи погляди науковців та зауваження Д. С. Горбатова, ми дійшли висновку, що вміння – це володіння певними діями, які формуються на основі знань у процесі діяльності та характеризуються усвідомленістю, цілеспрямованістю, поєднанням розумових і практичних дій.

Проаналізувавши зміст поняття "вміння", з'ясуємо зміст та обсяг понять когнітивні та лінгвокогнітивні вміння.

Поняття "когнітивний", на думку В. А. Маслової, є синонімом слів пізнавальний, інтелектуальний, а процеси, пов'язані із знаннями та інформацією, називає когнітивними, або когніцією [7, с. 6]. Науковець переконливо доводить, що мова, її функціонування є різновидом когнітивної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Український дослідник О. В. Мельничук вважає когніцію пізнавальною діяльністю, спрямованою на вміння орієнтуватися в навколишньому світі на основі отриманих знань [8, с. 3].

А. М. Баранов зазначає, що когніція є взаємодією систем сприйняття, репрезентації і продукування інформації [3, с. 17]. Вивчення мови, як стверджує науковець, – це опосередкований шлях дослідження пізнання, оскільки когнітивні та мовні структури перебувають у певних співвідношеннях.

Виходячи із вищезазначеного, ми будемо визначати когнітивні вміння як такі, що пов'язані з процесами пізнання, а саме, з набуттям, засвоєнням, опрацюванням, зберіганням інформації, що надходить до людини різними каналами, перекладом знань, логічним їх виведенням та прийняттям відповідних рішень.

Згідно положень когнітивної психології [1, с. 137], *когнітивні вміння* поділяються на чотири групи: базові (визначають когнітивні здібності особистості); методологічні (регламентують підхід до пізнання); загальні (виконують організаційні, забезпечувальні й виконавчі функції у процесі розуміння, запам'ятовування і зберігання нової інформації); предметні когнітивні вміння, специфічні для певного напрямку діяльності (базуються на розвинених базових, методологічних і загальних вміннях).

Лінгводидакти [9, с. 58] називають предметні когнітивні вміння когнітивно-комунікативними, пояснюючи це тим, що когнітивні вміння не можуть існувати опосередковано, без проєкції на процес комунікації. Найбільш широкий погляд на

сутність когнітивно-комунікативних умінь висвітлено у праці І. О. Шеїної [10, с. 48], яка пропонує трактувати це поняття, як сукупність: 1) умінь, що пов'язані з виокремленням і повідомленням інформації; 2) умінь, пов'язаних з аналізом і оцінкою інформації; 3) комунікативними стратегіями як результатом сприйняття певних рішень під час аналізу й оцінки інформації. Подібну точку зору висловлює І. В. Забродіна [5, с. 67]. Науковець визначає предметні когнітивні вміння як такі, що передбачають роботу з різними видами інформації у процесі здобуття знань.

Отже, виходячи із вищезазначеного, можна стверджувати, що когнітивні вміння трактуються науковцями, як: 1) здатність індивіда виконувати мисленнєві операції (аналізувати, синтезувати, діагностувати явища); 2) уміння самостійно здобувати знання; 3) працювати із різними видами інформації під час засвоєння знань.

Ми вважаємо, що предметні когнітивні вміння, які формуються під час засвоєння знань про систему мови, доречно називати лінгвокогнітивними.

Таким чином, у галузі філологічної (лінгвістичної) освіти лінгвокогнітивні вміння є базовими вміннями, які забезпечують продуктивне засвоєння мовної системи та спрямовані на становлення мовної особистості майбутнього філолога.

В основу класифікації лінгвокогнітивних умінь нами покладено етапи оволодіння знаннями. На першому етапі, етапі сприйняття та розуміння інформації, формуються такі групи умінь: виокремлювати суттєві ознаки видових понять, виділяти ключові слова і поняття в тексті, що сприймається на слух або візуально, моделювати мовні та позамовні дефініції понять, підвищувати інформаційну насиченість тексту через скорочення мовленнєвої площини, аналізувати мовні явища (виділяти головне та визначати тотожні і протилежні ознаки), класифікувати мовні явища за встановленими критеріями, узагальнювати, робити висновки на основі спостережень за мовними ознаками. На другому етапі, етапі запам'ятовування та відтворення інформації, формуються такі групи: уміння створювати таблиці, опорні конспекти і схеми-відповіді на основі теоретичного тексту, користуватися поданими схематичними засобами; відтворювати основні групи мовних одиниць на основі поданих схем, таблиць, опорних конспектів; здійснювати мисленнєві операції з мовними одиницями; використовувати теоретичну інформацію як основу для розв'язання практичних завдань; застосовувати таблиці і схеми для вирішення певного лінгвістичного завдання.

На третьому етапі – етапі застосування знань на практиці – доцільним є формування такої групи умінь: будувати дефініції мовних понять, створювати описові характеристики, порівнювати, класифікувати; залучати у власну розгорнуту відповідь фрагменти тексту, вибудованого на основі схем, таблиць, опорних конспектів; будувати зв'язний науковий текст на основі даних опор і без них; розподіляти процеси вирішення завдань на етапи: використовувати запропоновані способи інтелектуальної діяльності, створювати власні алгоритми, відкривати нові аспекти у практиці, що поглиблюють теоретичне знання.

Для формування лінгвокогнітивних умінь ми створили систему вправ. На думку Т. О. Ладигенської, "... про систему вправ можна говорити лише у тому випадку, коли кожна із проведених робіт виконує свою роль у формуванні умінь, коли усі вправи цілеспрямовані, а кожна наступна спирається на попередню і підіймає суб'єктів навчання на новий рівень оволодіння вміннями" [6, с. 47]. Ми поділяємо думку науковця і вважаємо, що створений нами комплекс вправ можна назвати системою, оскільки вона вибудована відповідно до етапів засвоєння знань, а кожна наступна вправа є більш складною і базується на вміннях, сформованих завдяки попереднім вправам. Увесь комплекс вправ є цілісним і охоплює формування всіх зазначених лінгвокогнітивних умінь. Система вправ представлена комплексом аналітико-синтетичних вправ, що пов'язані з аналізом текстового матеріалу; трансформувальних, спрямованих на удосконалення умінь студентів відтворювати мовні одиниці в структурі усних і письмових висловлювань; мовленнєвих, які забезпечують залучення студентів до активної комунікативної діяльності; комбінованих вправ, націлених на розв'язання кількох дидактичних завдань: аналіз, трансформація і створення власних висловлювань.

Наведемо приклад аналітико-синтетичних вправ.

Вправа 1. Проаналізуйте текст "Комбинаторные изменения звуков речи", который размещен на экране. Ответьте на вопросы: Зависит ли произношение

звука от его позиции в слове? Каковы причины комбинаторных изменений звуков речи? Каковы механизмы прогрессивных и регрессивных комбинаторных изменений звуков. 2. Сделайте вывод о причинах возникновения комбинаторных изменений.

Вправа. На слайде представлена работа студентки первого курса. 1. Изучите материалы слайда. 2. Исправьте ошибки. 3. На основе исправленной схемы составьте текст на тему "Позиционные изменения".

Прикладами трансформувальних вправ можуть бути такі:

Вправа. 1. Используя материалы таблицы, постройте научный текст на тему: "Функции языка". 2. Уточните, какая из функций языка является доминирующей. 3. Докажите свою точку зрения.

Вправа. 1. Прочитайте задание, размещенное на слайде. 2. Постройте алгоритм выполнения задания.

Мовні вправи мають такий вигляд: Вправа. 1. Рассмотрите таблицу "Структурные компоненты систем языка". 2. Запомните, какие уровни языковой системы выделяют в языкознании, какие языковые единицы соответствуют этим уровням. 3. Подготовьте развернутое сообщение на предложенную тему.

Прикладами комбінованих вправ можуть бути наступні вправи: Вправа. 1. Проанализируйте таблицу "Комбинаторные изменения звуков. Аккомодация". 2. Затранскрибируйте предложенные слова. 3. Выделите слова, в которых происходят комбинаторные изменения звуков. 4. Поясните условия аккомодации звуков русского языка: *соло, соль, люк, лук, лес, лось, Леня, мяч, осень, эти, весь, вес*.

Вправа. 1. Используя материалы таблицы, постройте научный текст на тему: "Функции языка". 2. Уточните, какая из функций языка является доминирующей. 3. Докажите свою точку зрения.

Зауважимо, що у навчальному процесі лінгвокогнітивні вміння переважно є одночасно і мовними вміннями, але існують вміння суто мовного характеру, наприклад: описати артикуляцію звука, пояснити, які фонетичні процеси відбуваються у словах та ін., проте навіть суто мовні вміння базуються на когнітивних вміннях. Наприклад, описати артикуляцію звука можна лише виокремивши диференційні ознаки та виклавши інформацію у тій послідовності, що відповідає описаній характеристиці. Отже, можна говорити лише про домінування мовної бази в когнітивних процесах.

Запропонована методика формування лінгвокогнітивних умінь сприятиме ефективному їх формуванню та може бути застосована у процесі навчання російської мови майбутніми вчителями.

Література

1. Атанов Г. А. Обучение и искусственный интеллект, или Основы современной дидактики высшей школы : учебник для студентов вузов / Г. А. Атанов, И. Н. Пустынникова. – Д. : ДОУ, 2002. – 504 с.
2. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1987. – 78 с.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал, 2001. – 358 с.
4. Горбатов Д. С. Умения и навыки: о соотношении содержания этих понятий / Д. С. Горбатов // Педагогіка. – 1994. – № 2. – С. 15–19.
5. Забродина И. В. Формирование когнитивно-коммуникативных умений у учащихся подросткового возраста (на примере гуманитарных дисциплин) : дис. ... канд. пед. наук / Забродина И. В. – Челябинск, 1996. – 178 с.
6. Ладыженская Т. А. Исследование по развитию связной речи учащихся / Т. А. Ладыженская. – М. : Педагогика, 1974. – 168 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – М. : Тетра Систем, 2005. – 256 с.
8. Мельничук О. В. Особливості вербалізації концепту madness в анліїськомовній картині світу [Електронний ресурс] / О. В. Мельничук. – Режим доступу: <http://www.cofcontact.com>. – Назва з екрана. – Мова укр.
9. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
10. Шеина И. М. Межкультурная коммуникация как проявление лингвистического и культурного опыта : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Шеина И. М. – М., 2009. – 50 с.